

A világ keletkezése és az elemi részek fizikája

Katz Sándor

Az atomoktól a csillagokig

2007 szeptember 27.

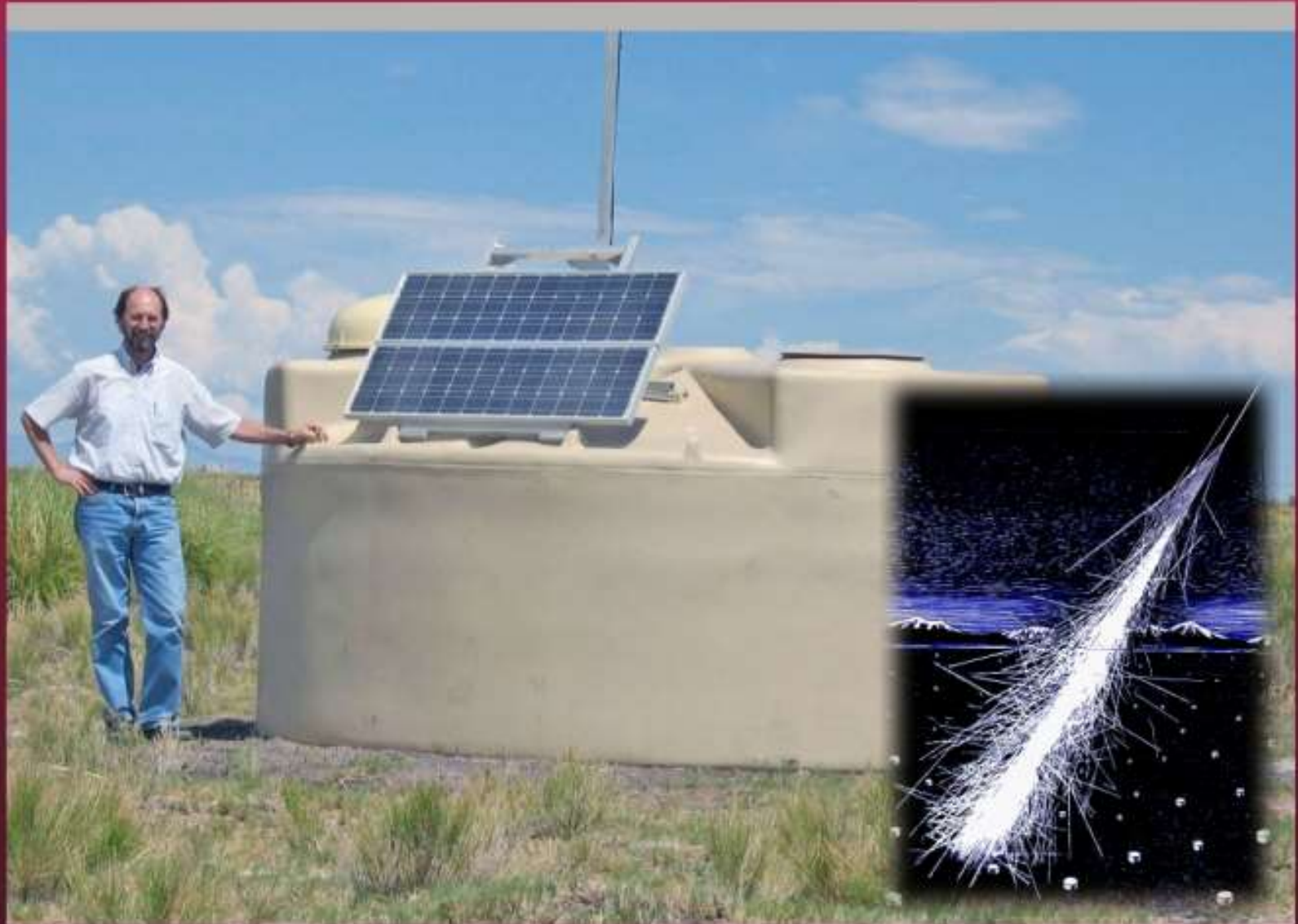
A legnagyobb mennyiségű antianyag a Földön

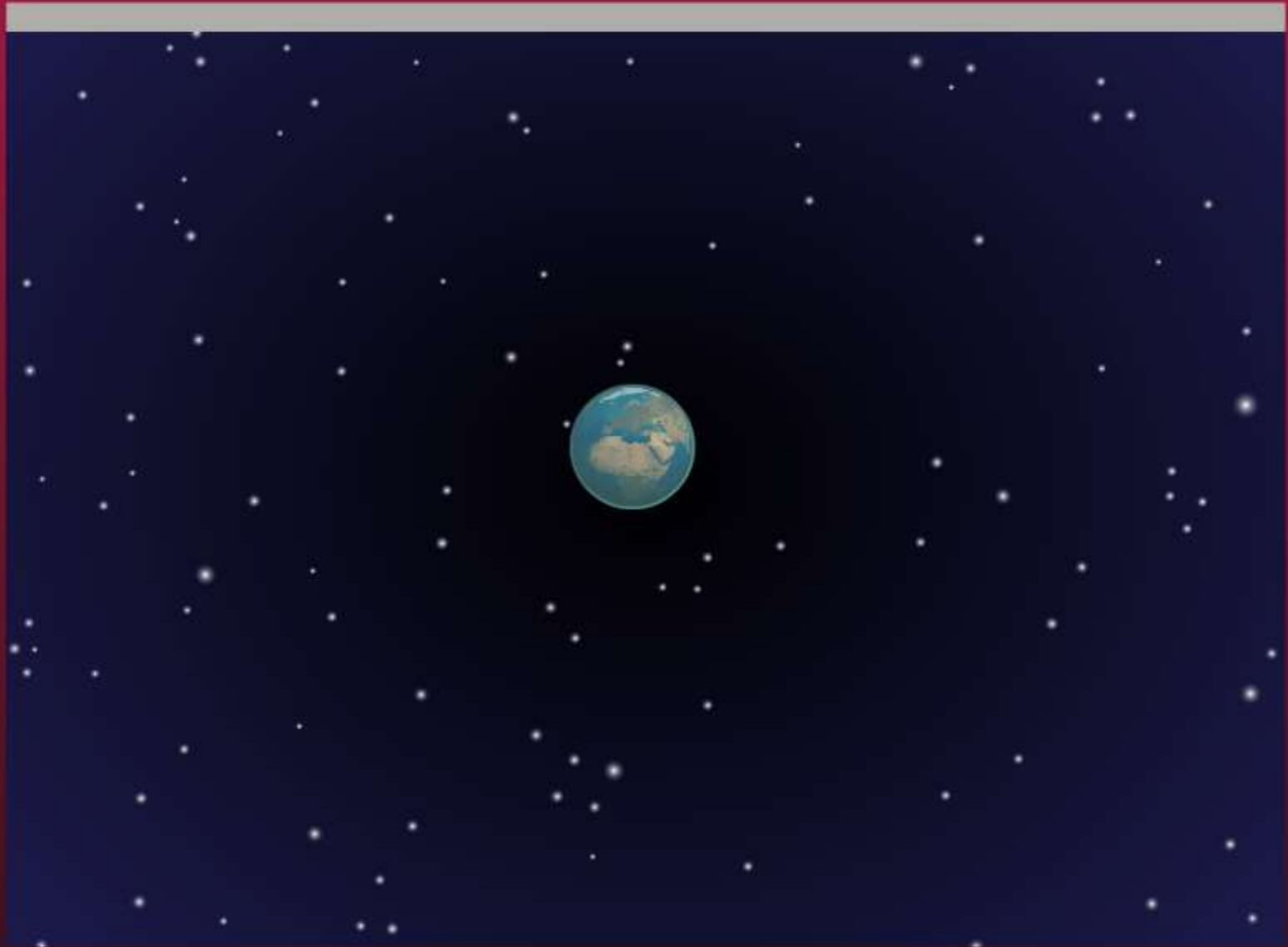
**A Hold is anyagból,
és nem antianyagból áll**

Auger-detektor

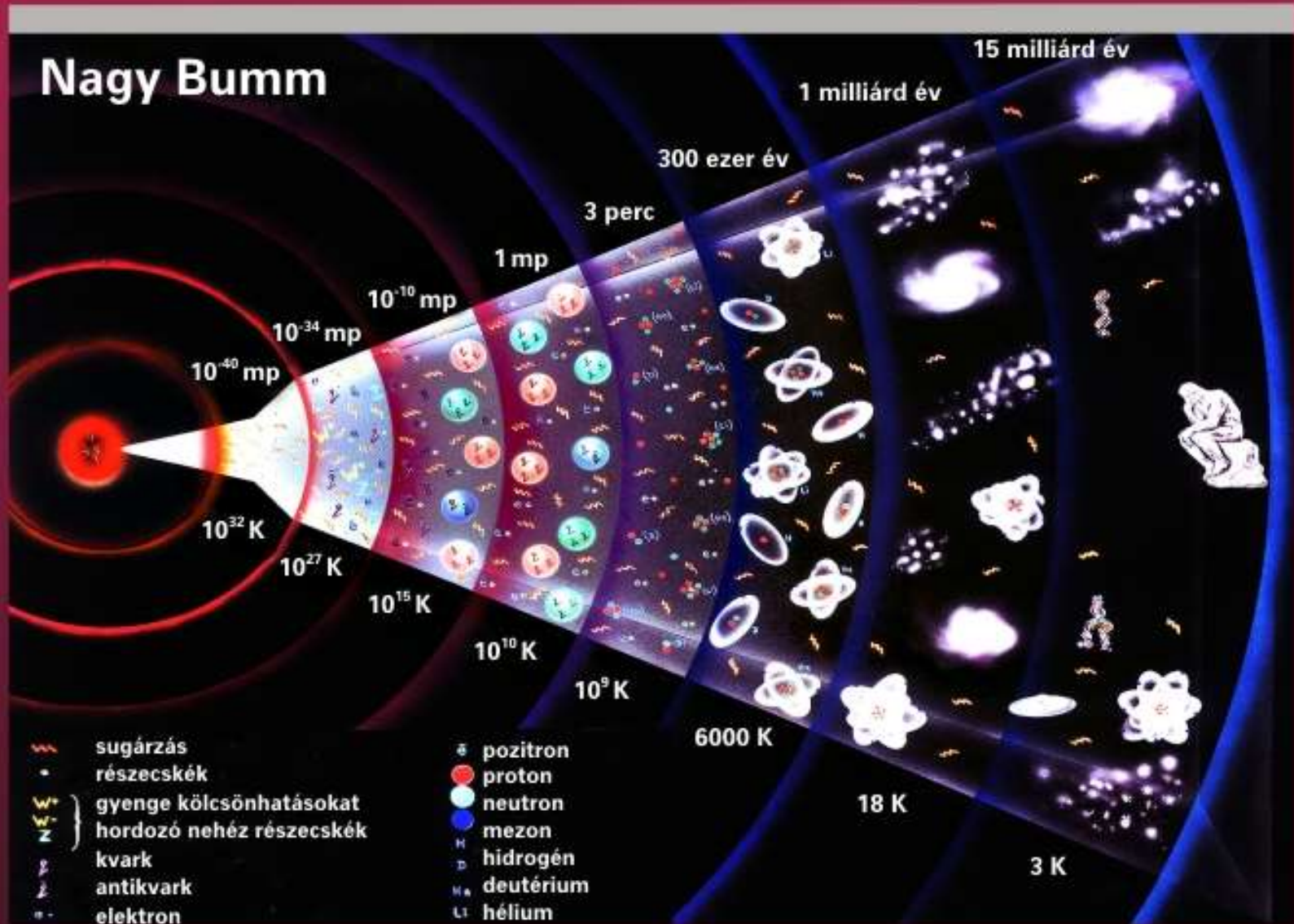
Kozmikus diffúz gamma-sugárzás

Az aszimmetria kialakulásának lehetőségei

- a világegyetem kezdeti feltétele, utána minden maradt a régiben**
  - miért lett volna ilyen a kezdeti feltétel**
- a világegyetem fejlődése során alakult ki**
  - tudományos szempontból nézve sokkal elegánsabb**

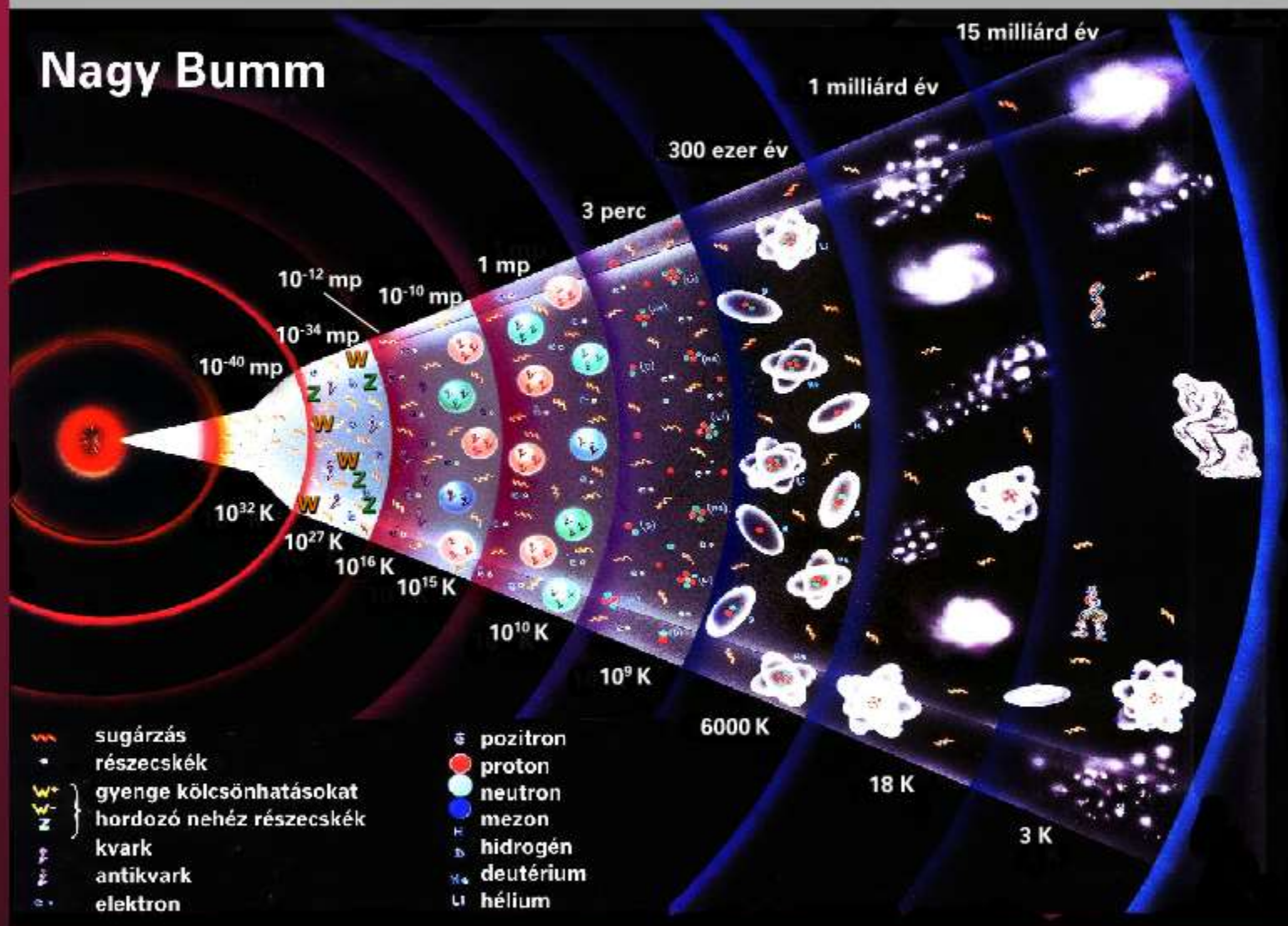
A világegyetem fejlődése

Forrás: www.cern.ch

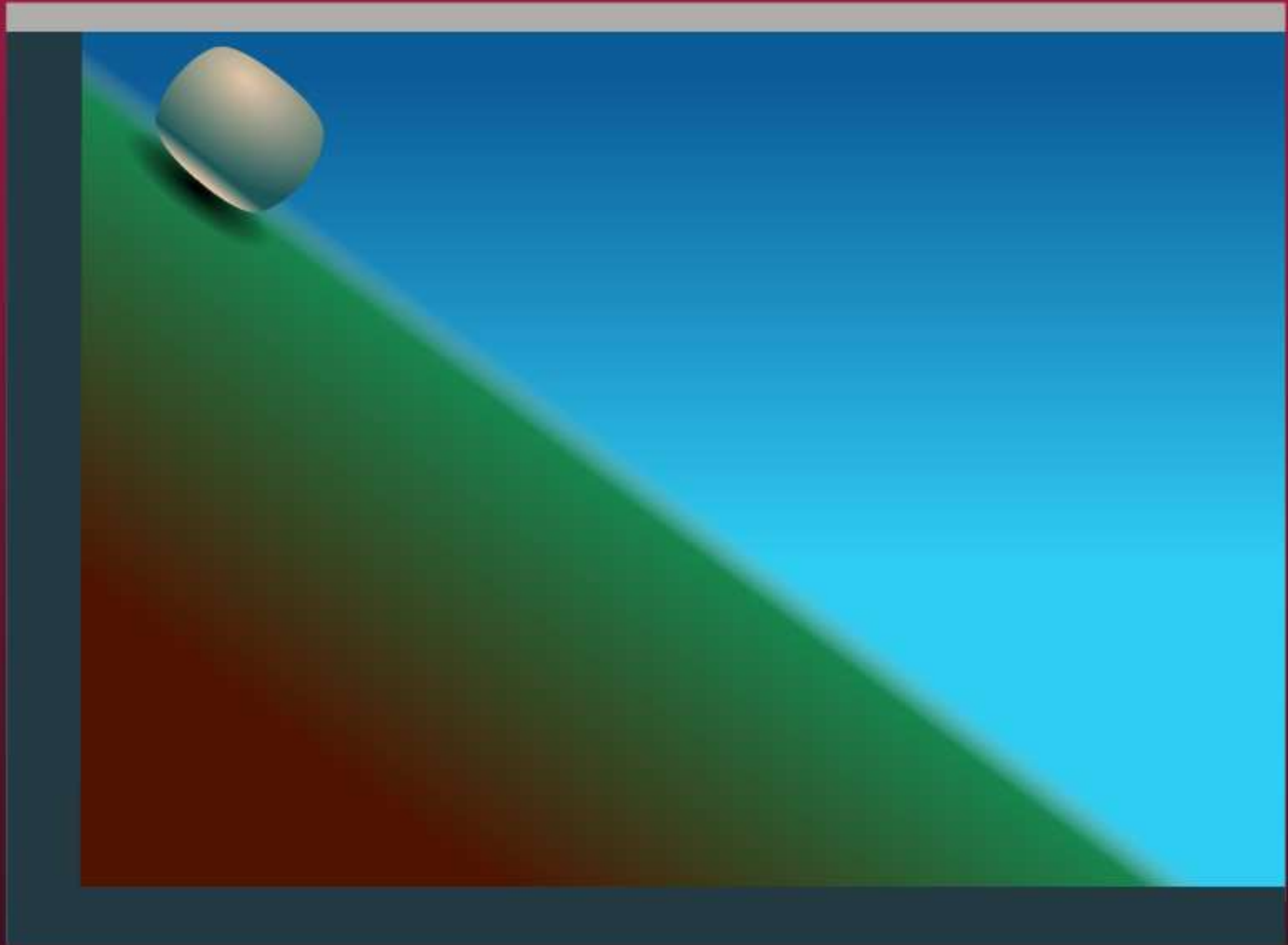
A világegyetem fejlődése

Nagy Bumm

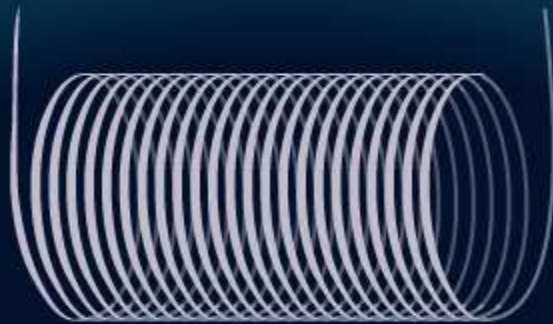

Klasszikus mechanika

Klasszikus tér- vagy mezőelmélet

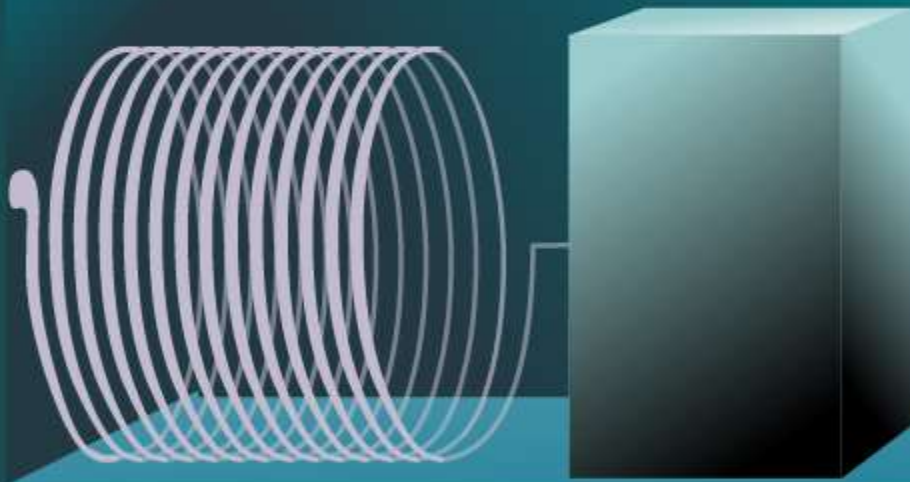
Kvantált elmélet

a mérhető mennyiségeket nem
felcserélhető változókkal írjuk le

$$\text{pl.: } \hat{x}\hat{v} \neq \hat{v}\hat{x}$$

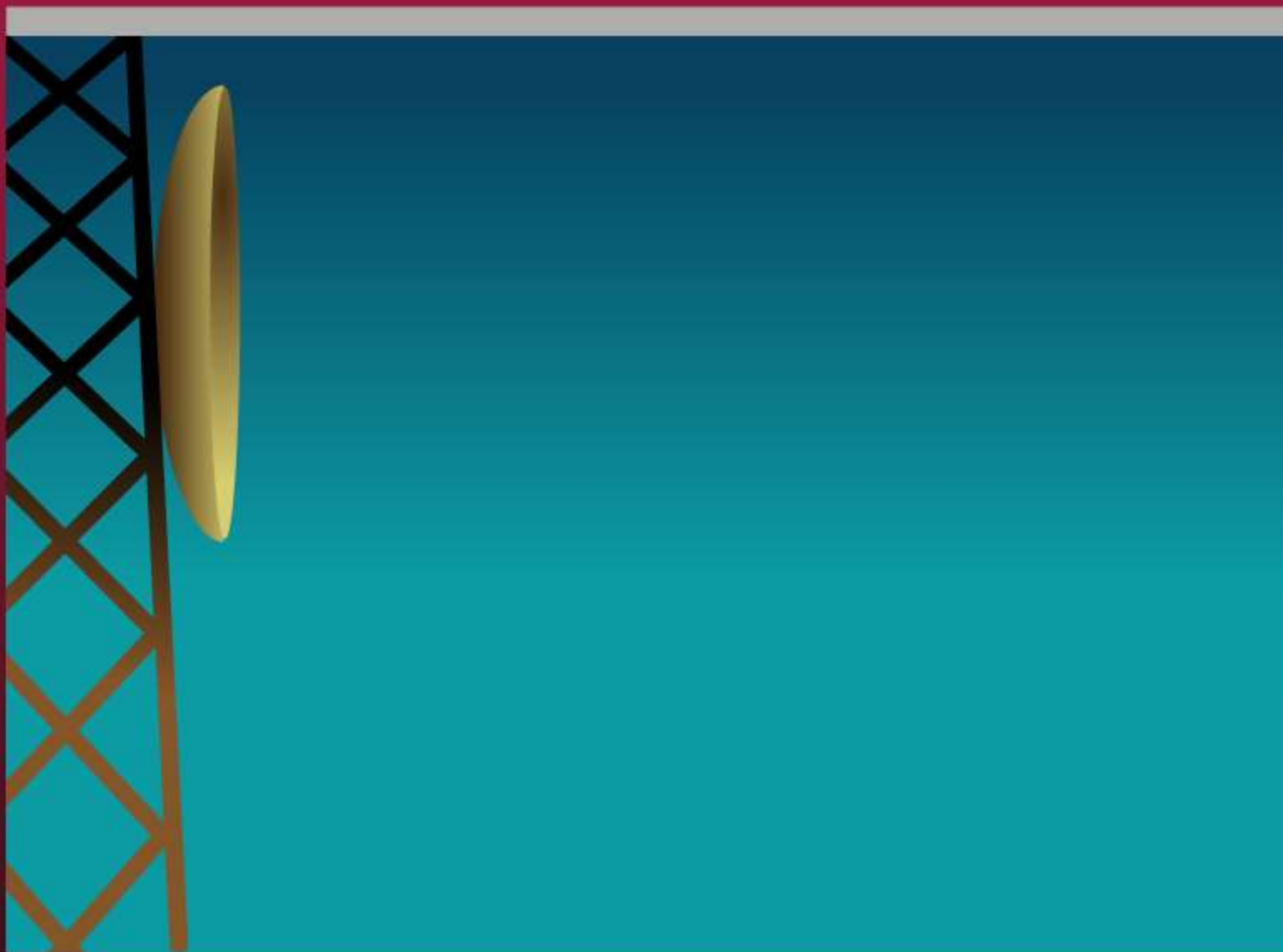
kvantummechanikai hely és sebesség

Klasszikus mechanika

az energia tetszőleges értéket vehet fel

Klasszikus térelmélet

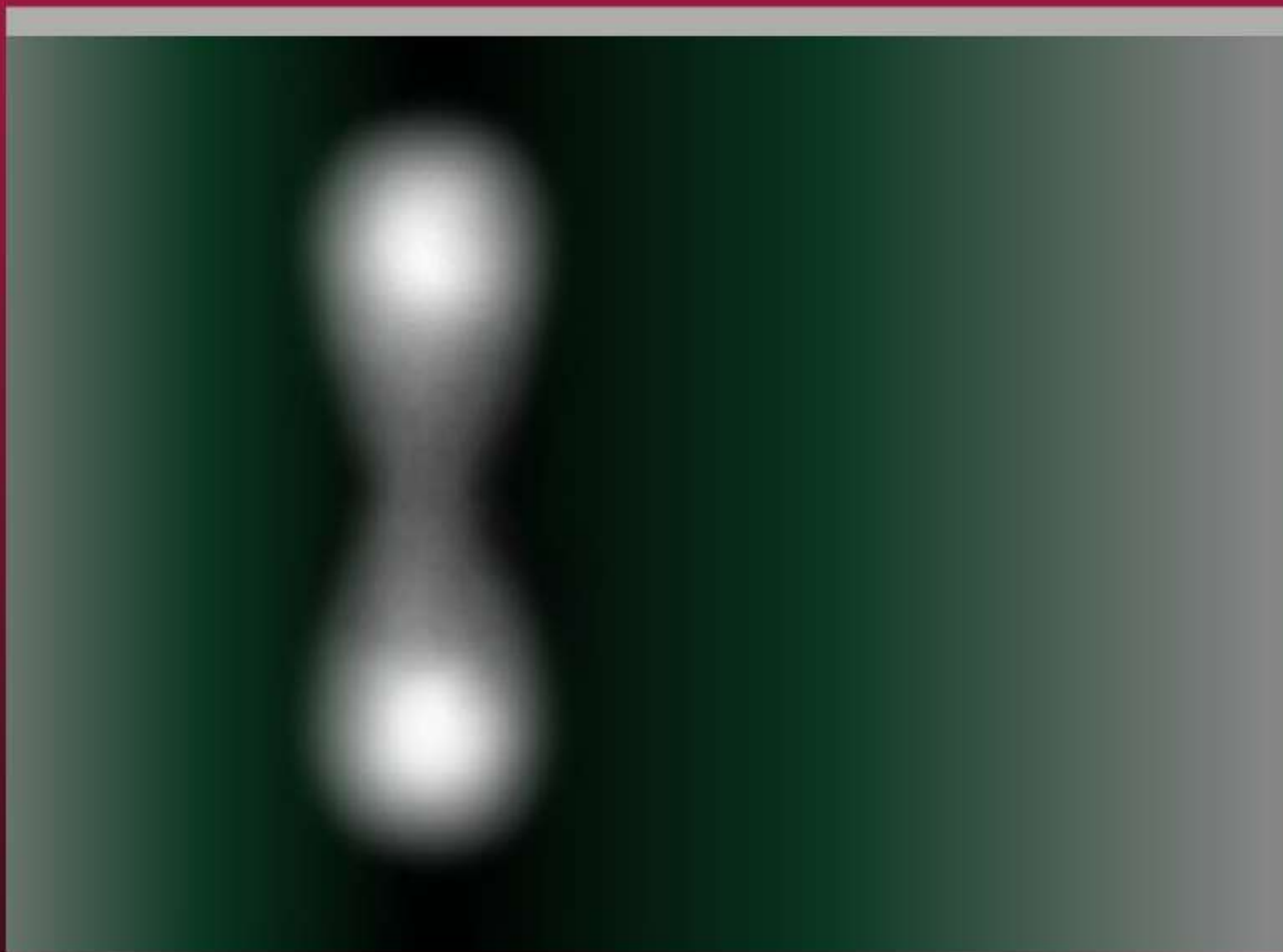

Kvantummechanika

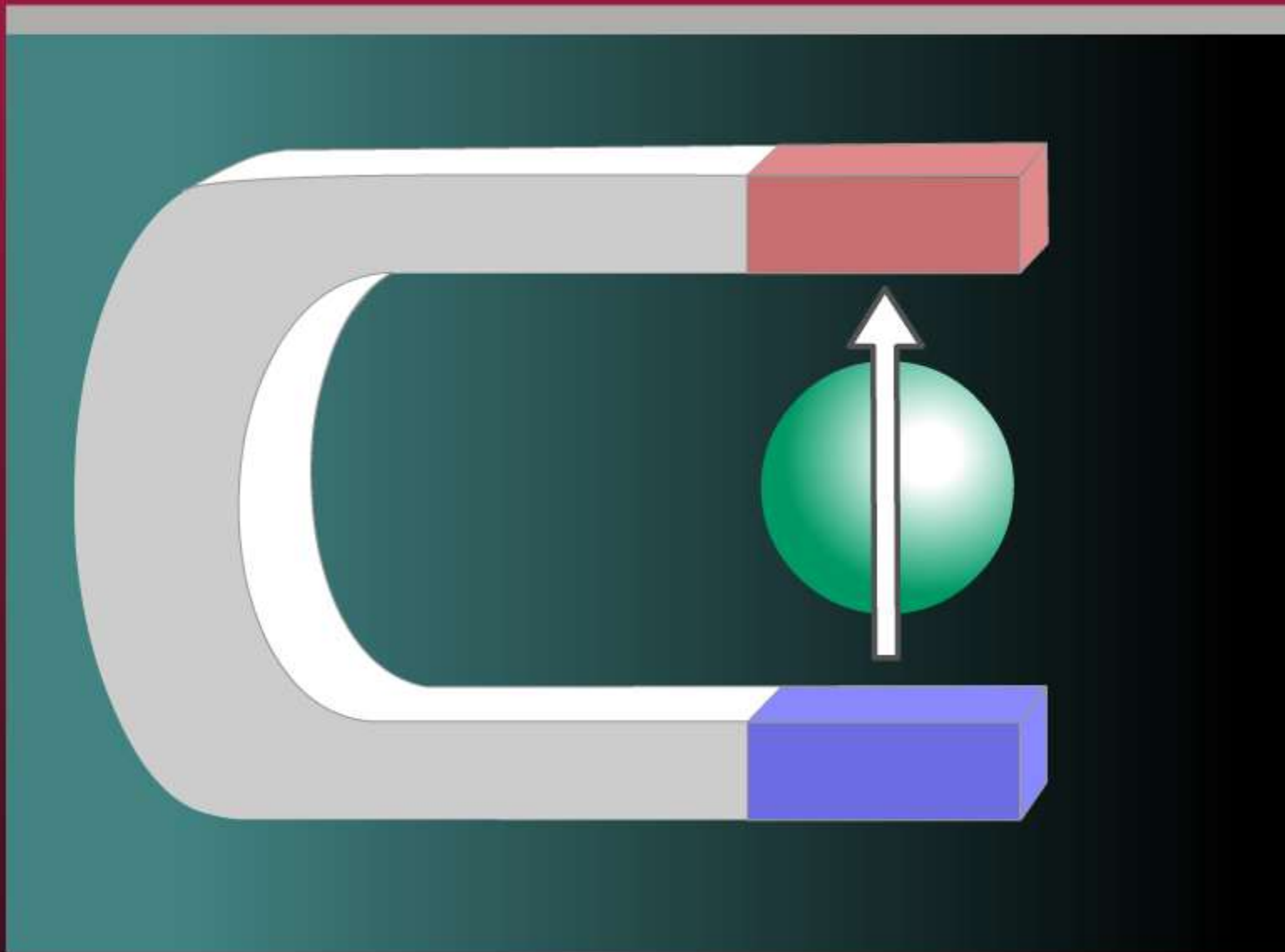

csak meghatározott állapotok, energiaszintek

Kvantumtérelmélet

Az elektron mágneses momentuma

Kölcsönhatások

szimmetriatulajdonságok

+

belső ellentmondásmentesség

**egyértelműen megadják a
kölcsönhatásokat**

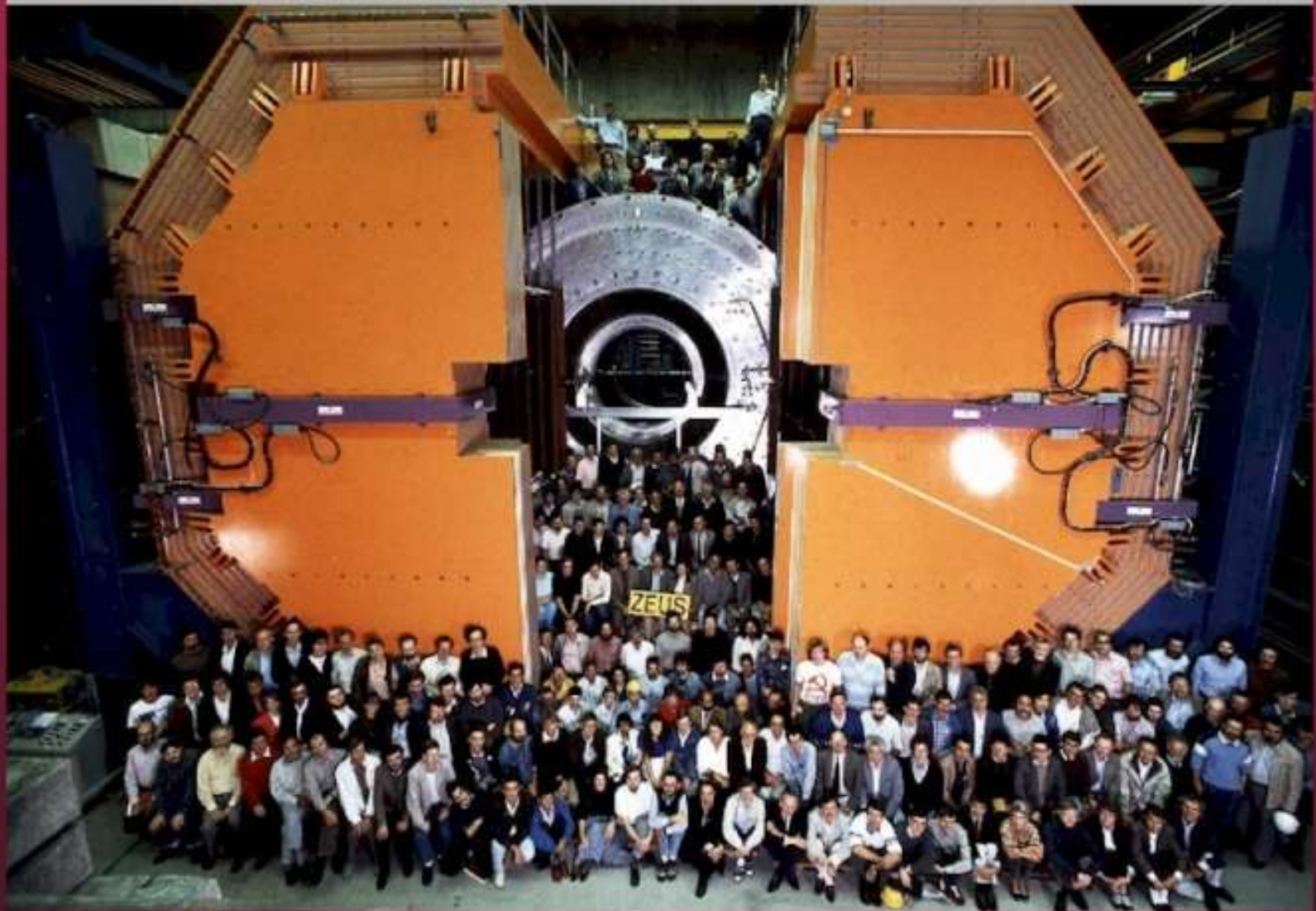
Példa nélkül álló siker

az elektron mágneses momentuma
10 tizedes jegyre
hibahatáron belül egyezik

$$\mu_e = 1,00115965219 \text{ kísérleti mérés}$$

$$\mu_e = 1,00115965215 \text{ elméleti eredmény}$$

DESY – Zeus detektor

Forrás: hepweb.rl.ac.uk

Fermilab

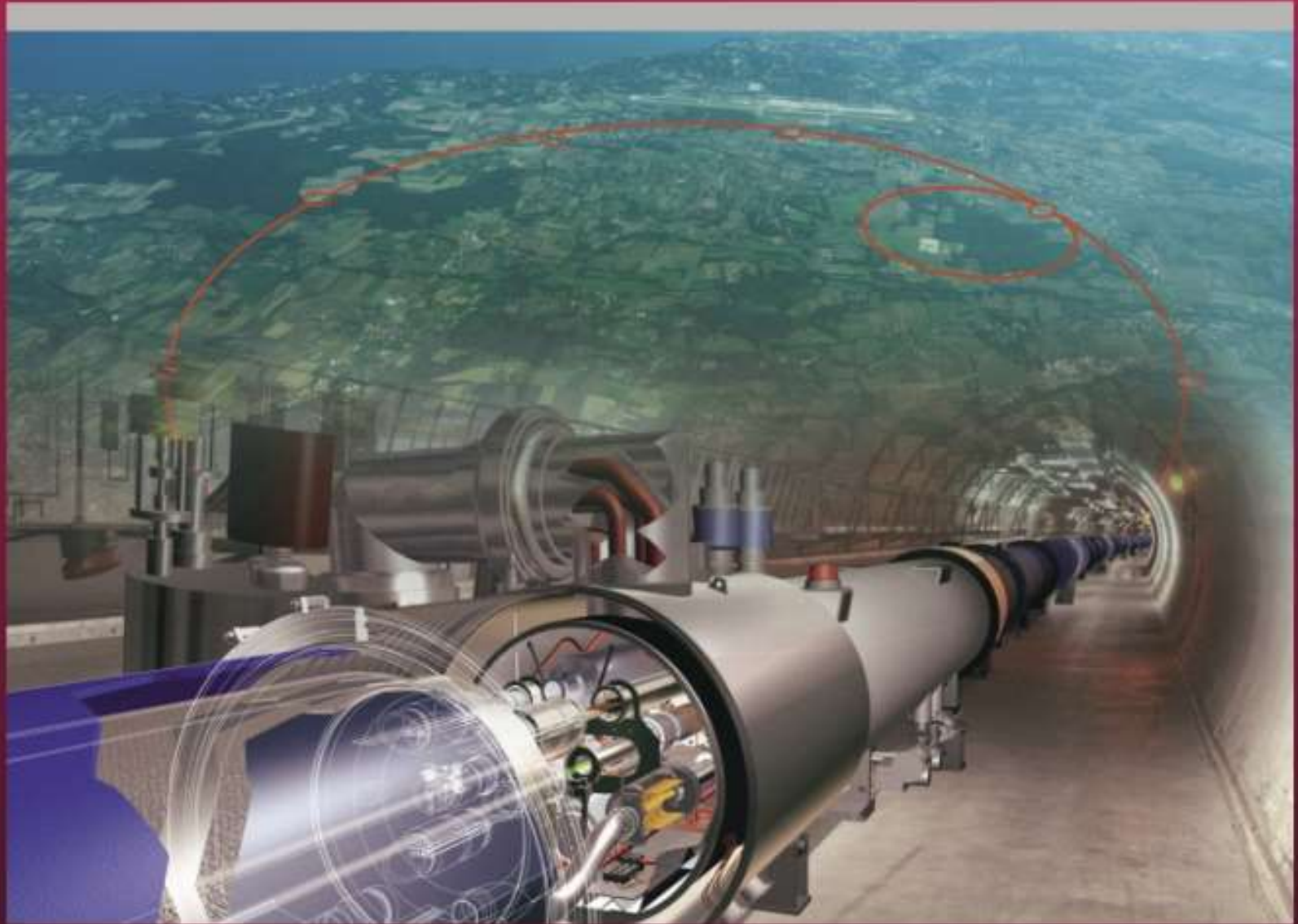
Forrás: www.tnicol.net

KEK

Forrás: www-conf.kek.jp

CERN

Forrás: www.cern.ch

Ismert részecskék

fermionok,
saját impulzusmomentum (perdület): $1/2$

lepton ($L = 1, B = 0$)

e^-, ν_e

μ^-, ν_μ

τ^-, ν_τ

kvark ($L = 0, B = 1/3$)

d, u

s, c

b, t

proton: két u, egy d kvarkból áll

neutron: két d, egy u kvarkból áll

klasszikusan: B, L megmarad

kvantumosan: B – L megmarad, B + L sérül

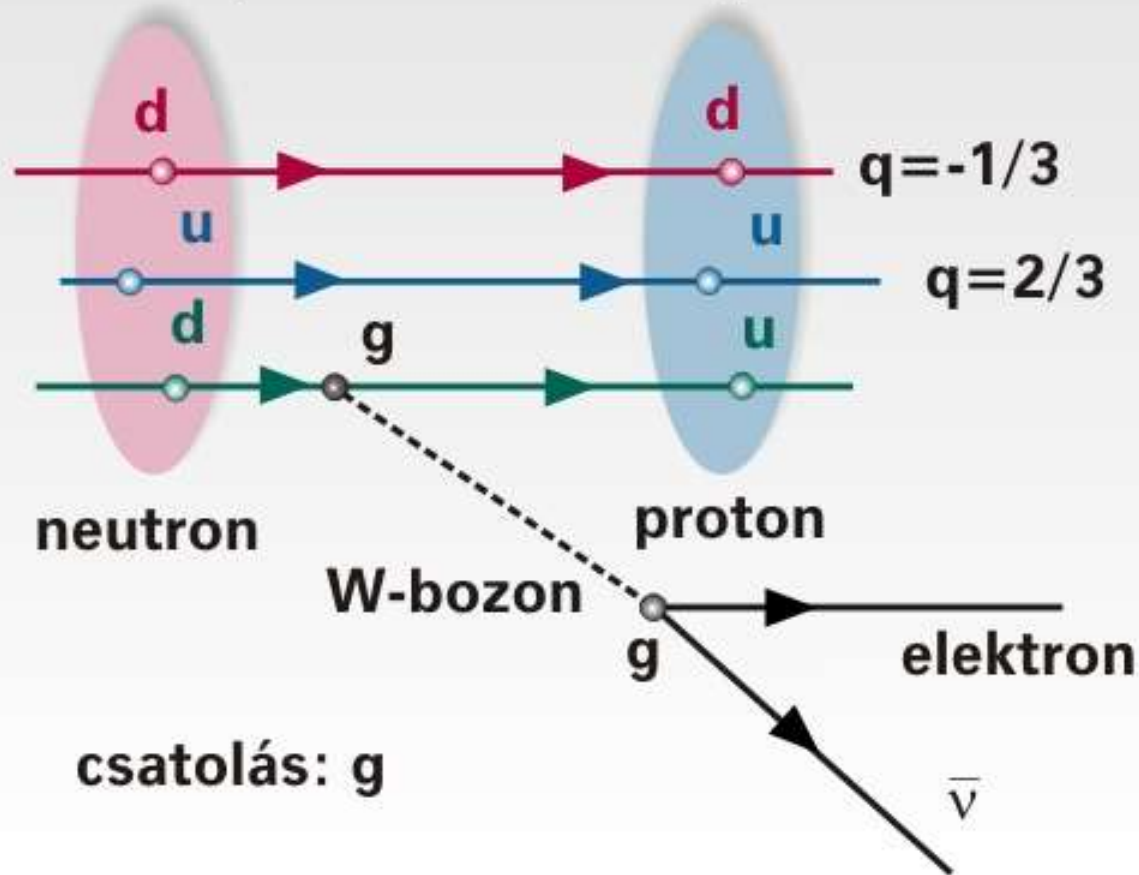
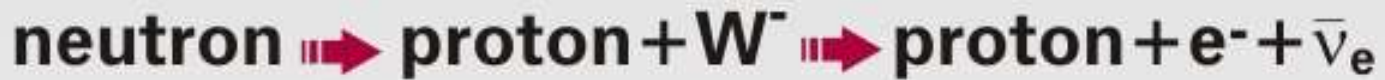
Ismert kölcsönhatások

**közvetítő bozonok,
saját impulzusmomentum: egész**

	erősség	közvetítő
erős (atombomba)	1	gluon
elektromágnesség	1/137	foton
gyenge (β-bomlás)	10^{-5}	bozon, W, Z
gravitáció	10^{-40}	graviton

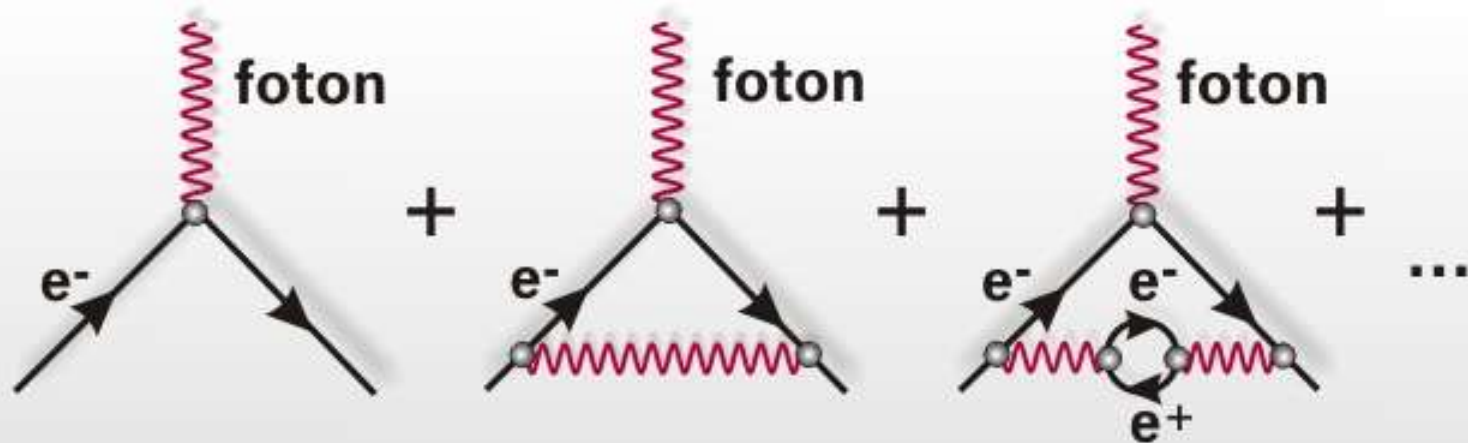

Elektronyenge folyamatok

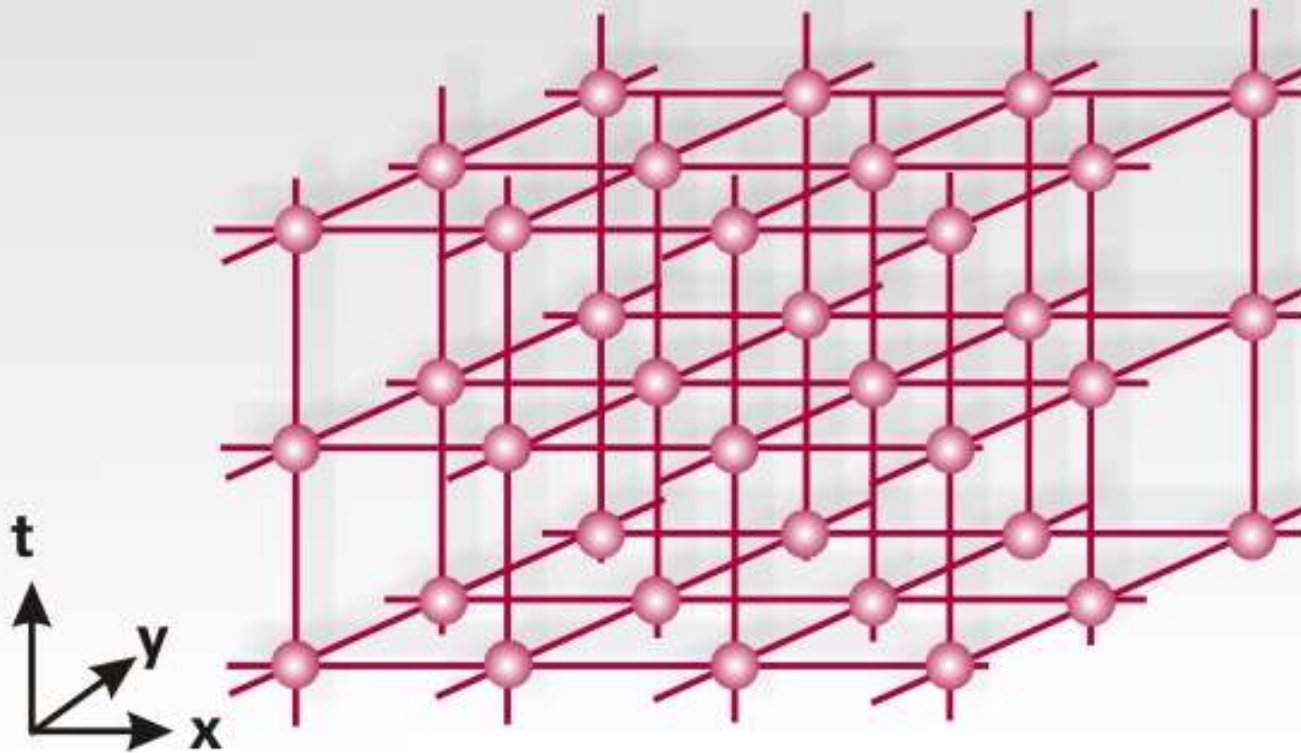
Az elektron mágneses momentuma

kölcsönhatás az elektromágneses térrel

**Feynman-gráf: fokozatosan közelít;
891 gráf, kb. 20 ezer tag**

Kvantumtérelmélet téridő rácson

**manapság: 10 000 000 000 dimenziós integrálok
≈ 1000 milliárd művelet másodpercenként**

Earth Simulator szuperszámítógép (Japán)

Forrás: www.uni-duesseldorf.de

Eötvös Lóránd Tudományegyetem szuperszámítógép klaszter

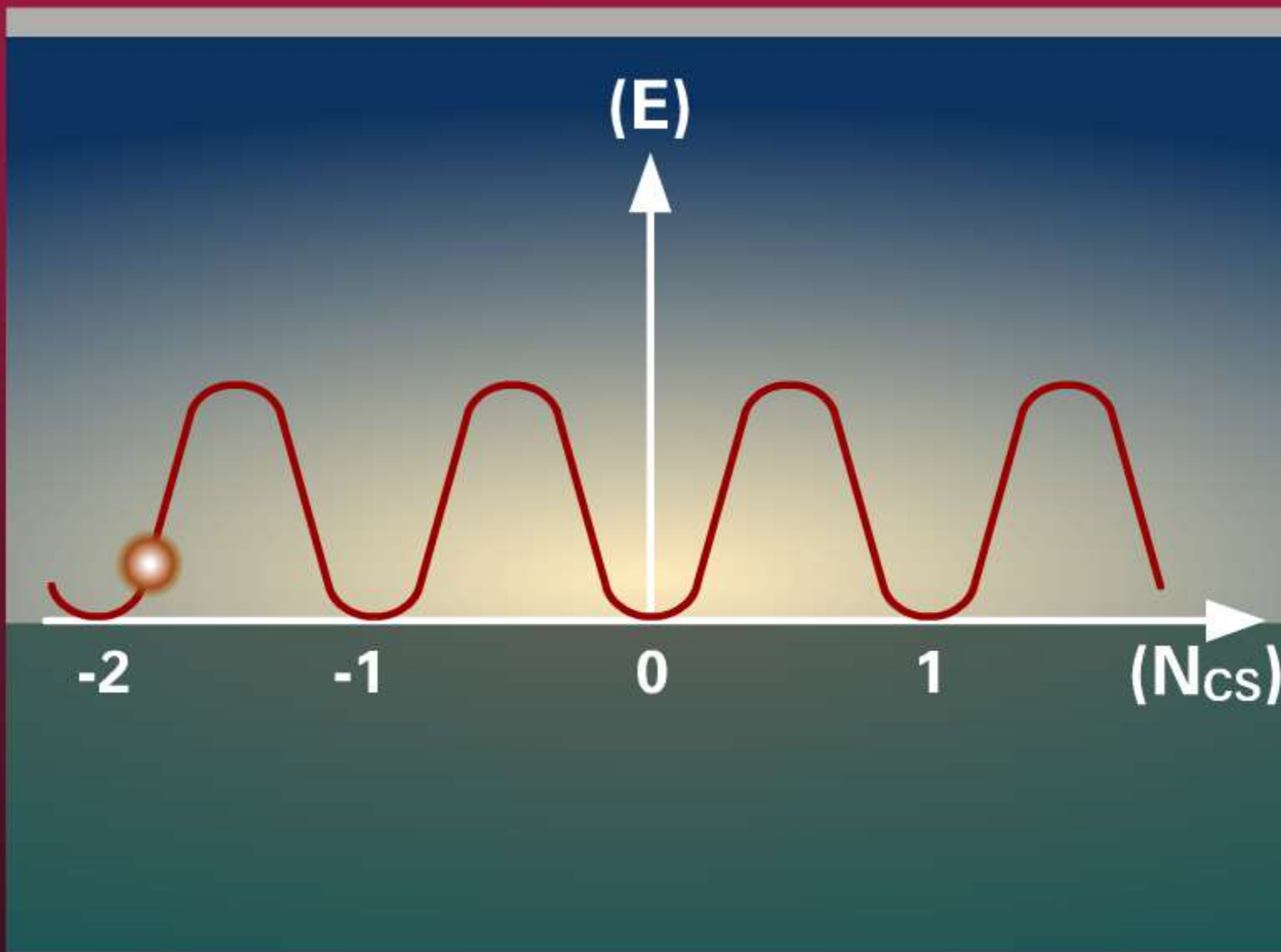

A barionaszimmetria

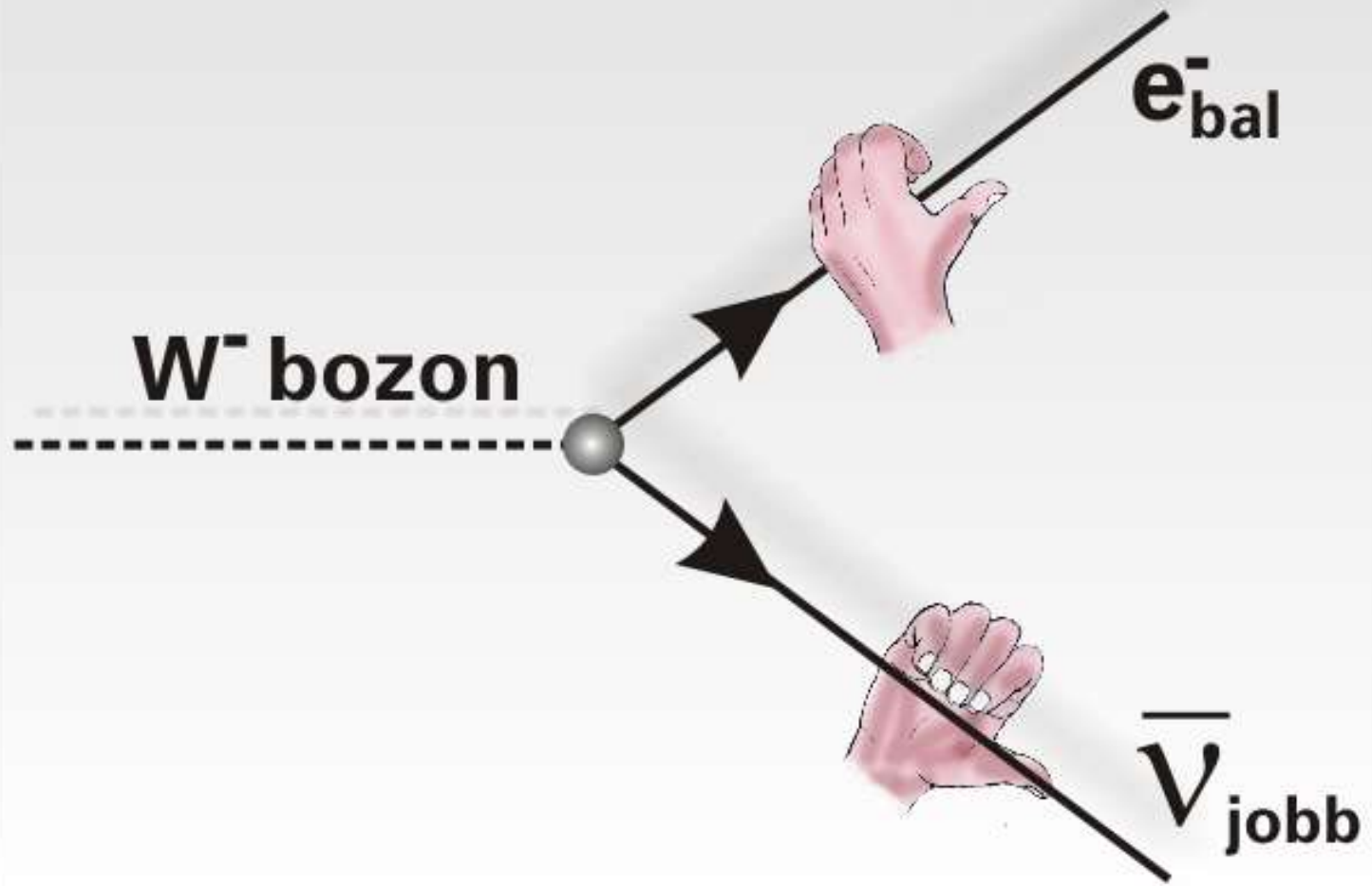
Szaharov-féle 3 feltétele

- barionszám sértő folyamat**
- C (töltéstükrözés),
CP (töltéstükrözés + paritás) sértés**
- eltérés a termikus egyensúlytól**

Anyagszámsérülés

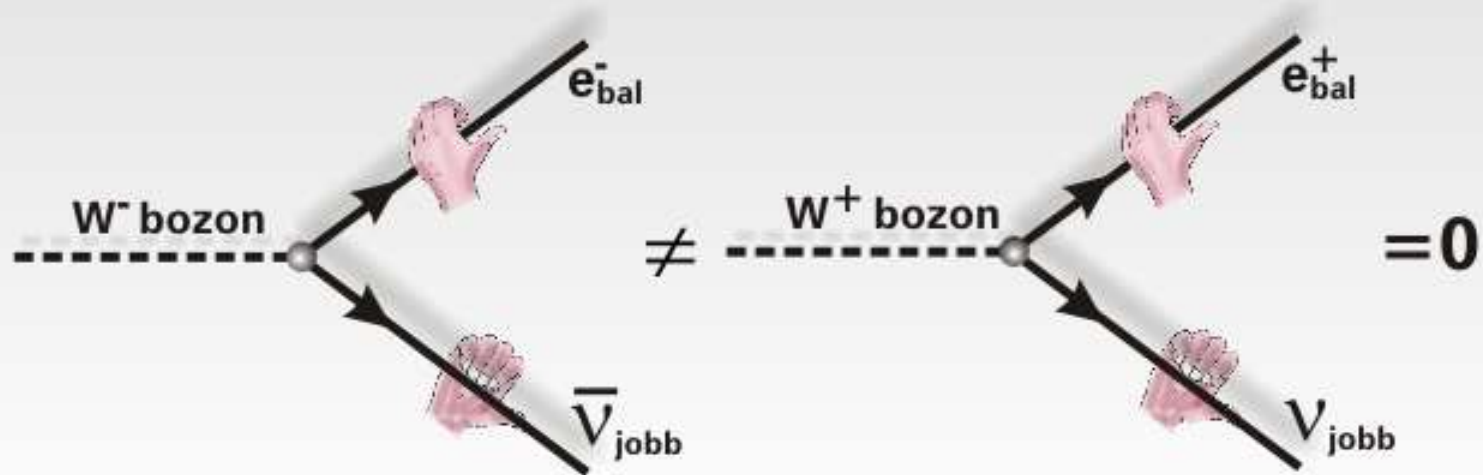

Neutronbomlás

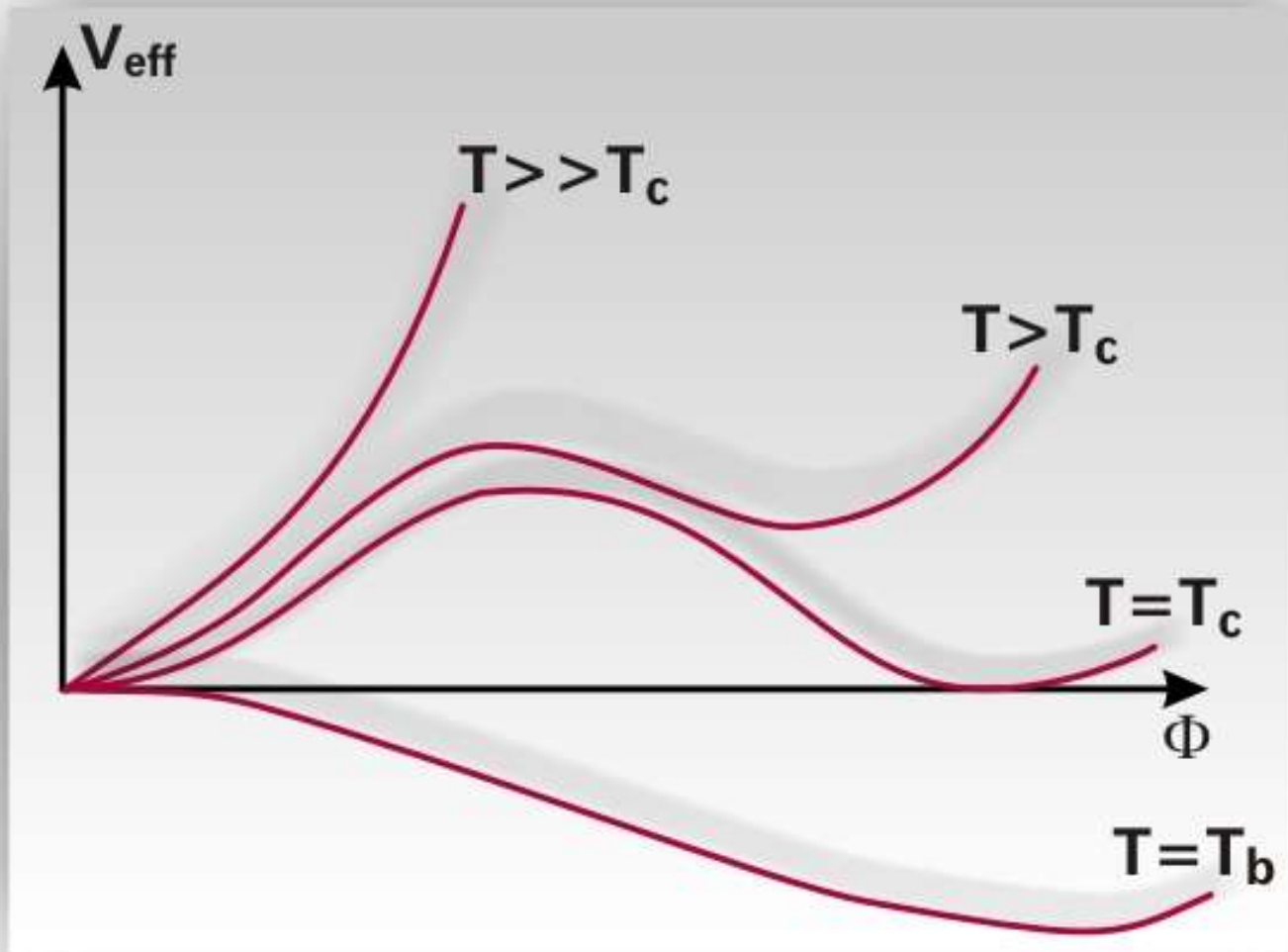

Töltéstükrözött folyamat

A világegyetem hűlése és az effektív potenciál közötti kapcsolat

az Univerzum tágul és hűl

A fázisátmenet folyamata

túlhűtött állapot

Jellemző nagyságrendek

világegyetem kora: $\sim 10^{-12}$ sec

fázisátmenet időtartama: $\sim 10^{-14}$ sec

horizont mérete: ~ 1 cm

túlhűlés: $< 1\%$

világegyetem hőmérséklete: $\sim 10^{16}$ K

ismeretlen: Higgs-bozon tömege

CERN/LEP:

jelenlegi korlát $m_H > 100 \cdot$ proton tömege

Anyag generálásának minimális feltétele

álljanak le az anyagszámsértő
folyamatok

kérdés: mekkora a térváltozó ugrása
„ v ” a fázisátmenet során?

erős

$$v > T_c$$

B-aszimmetria keletkezett

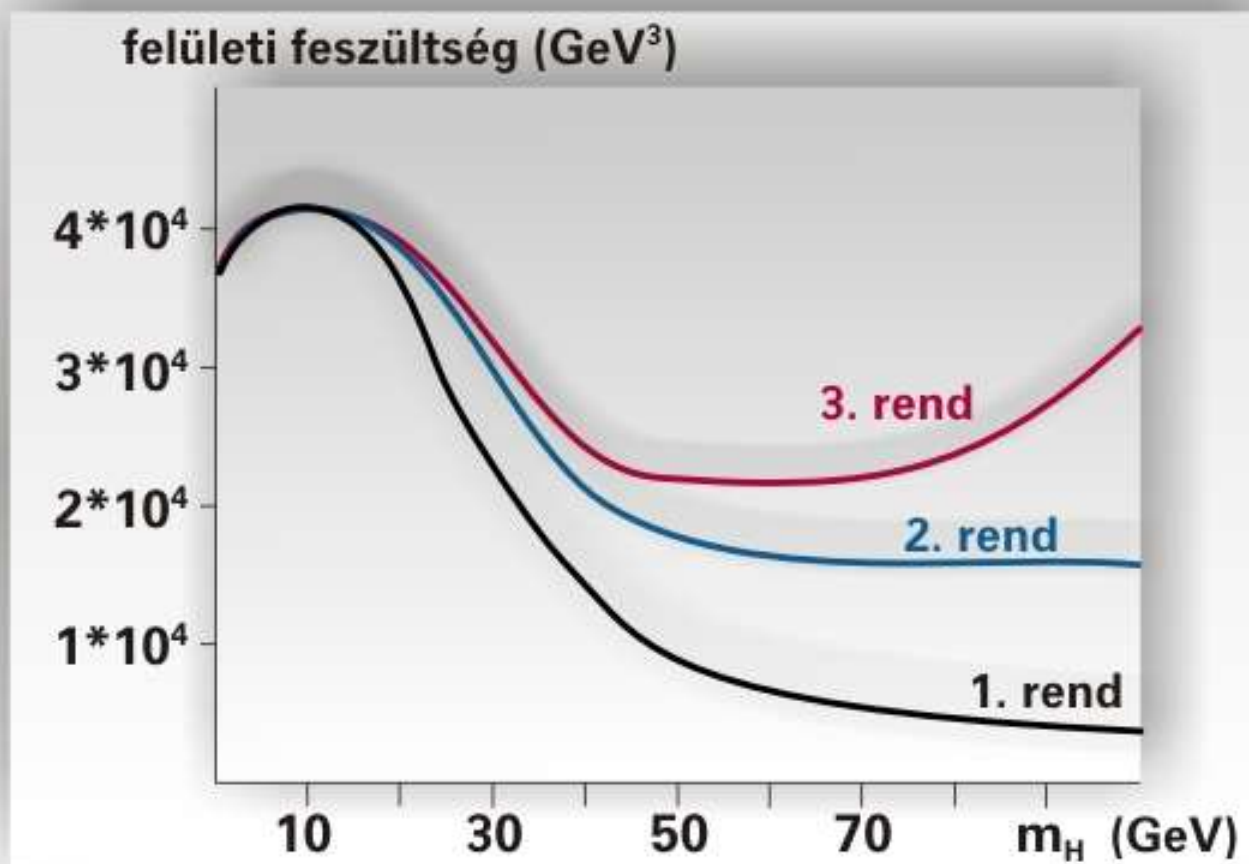
gyenge

$$v < T_c$$

B-aszimmetria kimosódott

Fokozatos megközelítés módszere

effektív potenciál: ~200 Feynman-gráf, 3500 tag

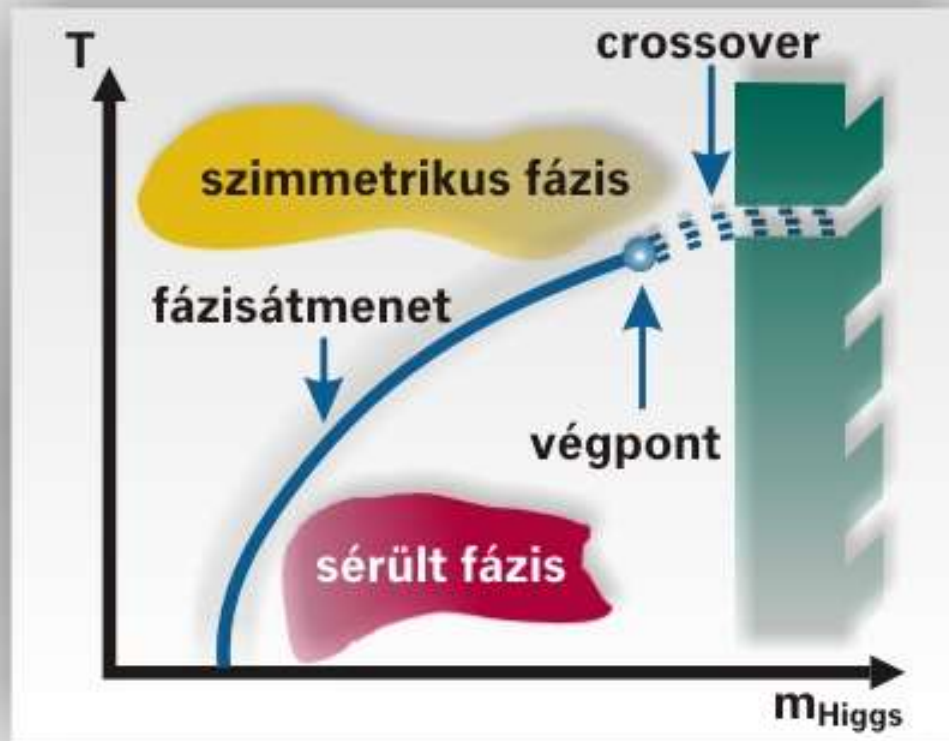

egyáltalán nem közelít fokozatosan

Fázisdiagram

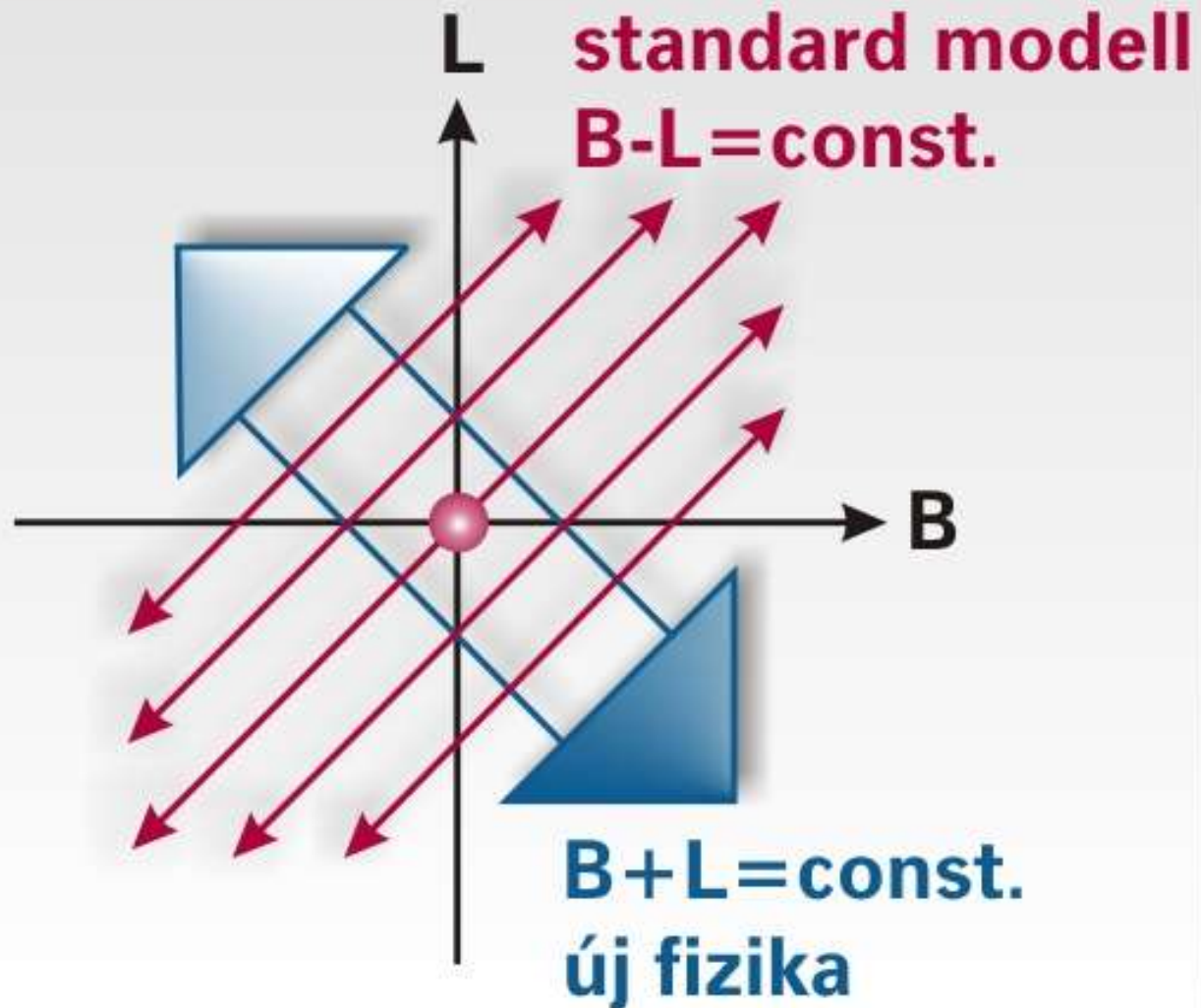
rácseredmény:

m_H növekedtével drasztikusan gyengül a fázisátmenet

m_H (végpont) = $72 \cdot$ protontömeg
(kísérletek szerint sokkal nagyobb)

Következmények

Az erős kölcsönhatás és a részecskék tömege

kvarkok

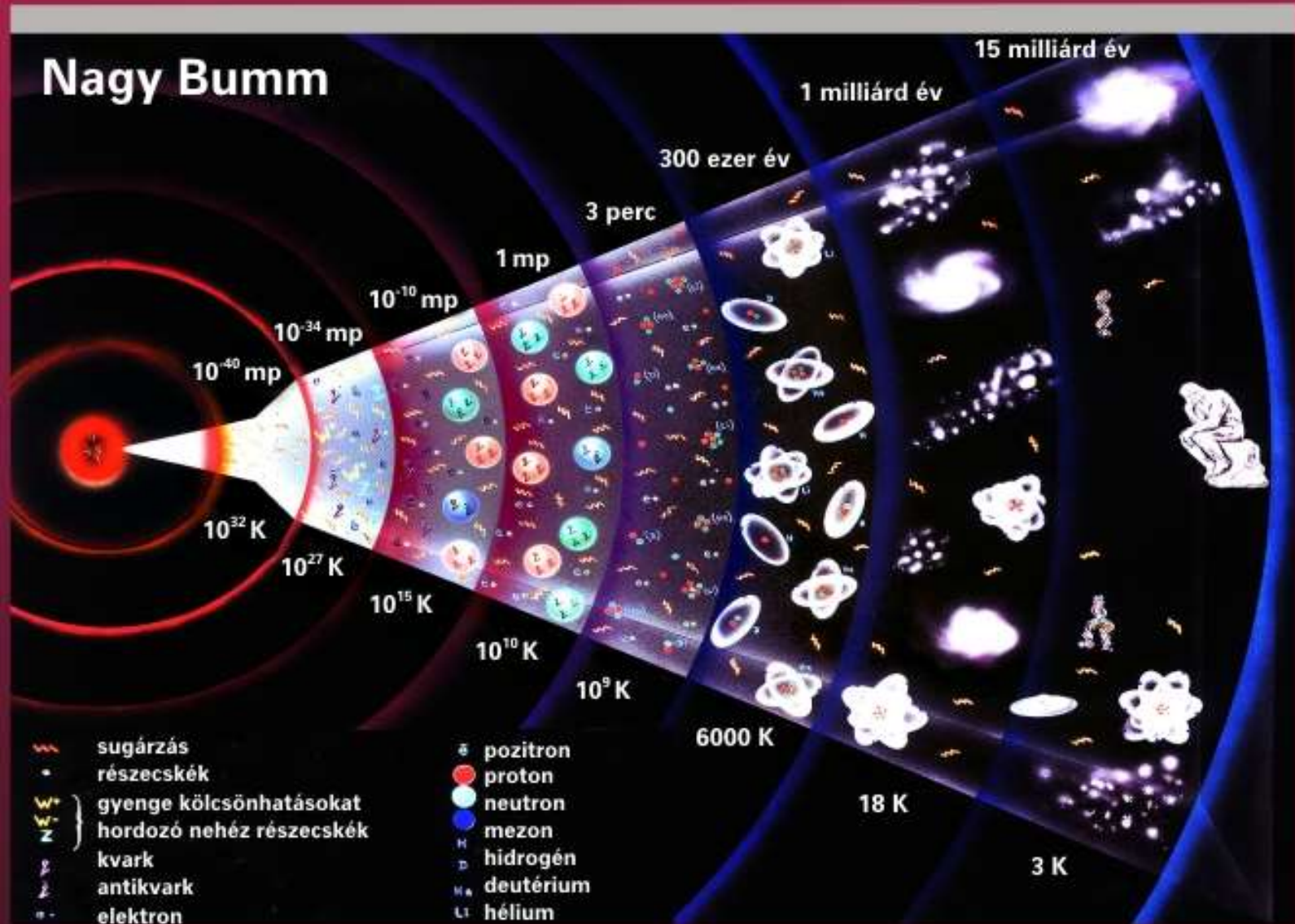
3x5 gramm

proton

1 kilogramm

A világegyetem fejlődése

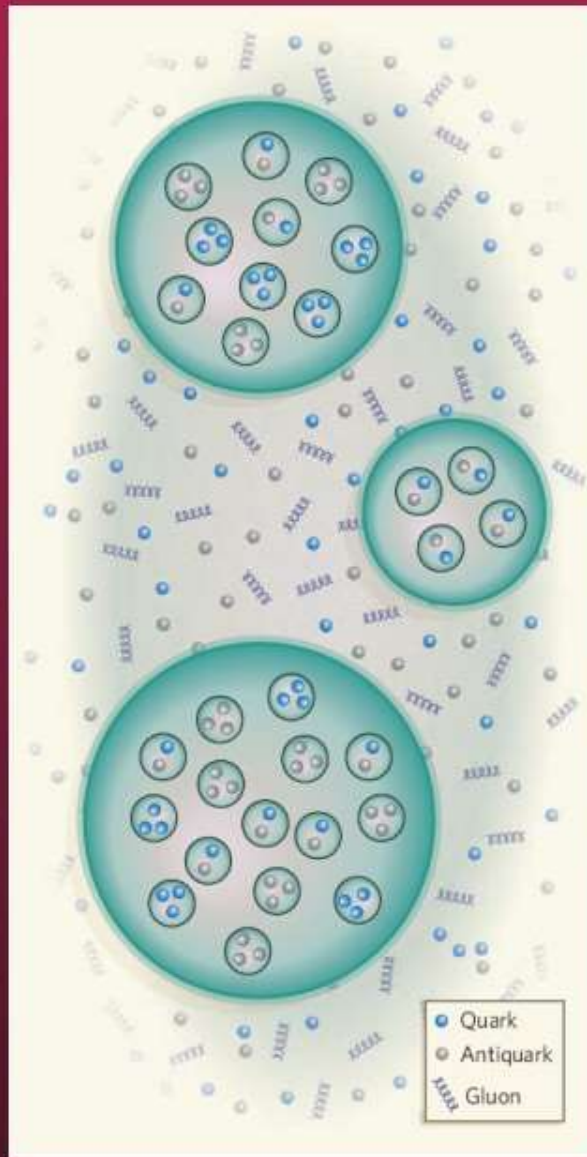
Forrás: www.cern.ch

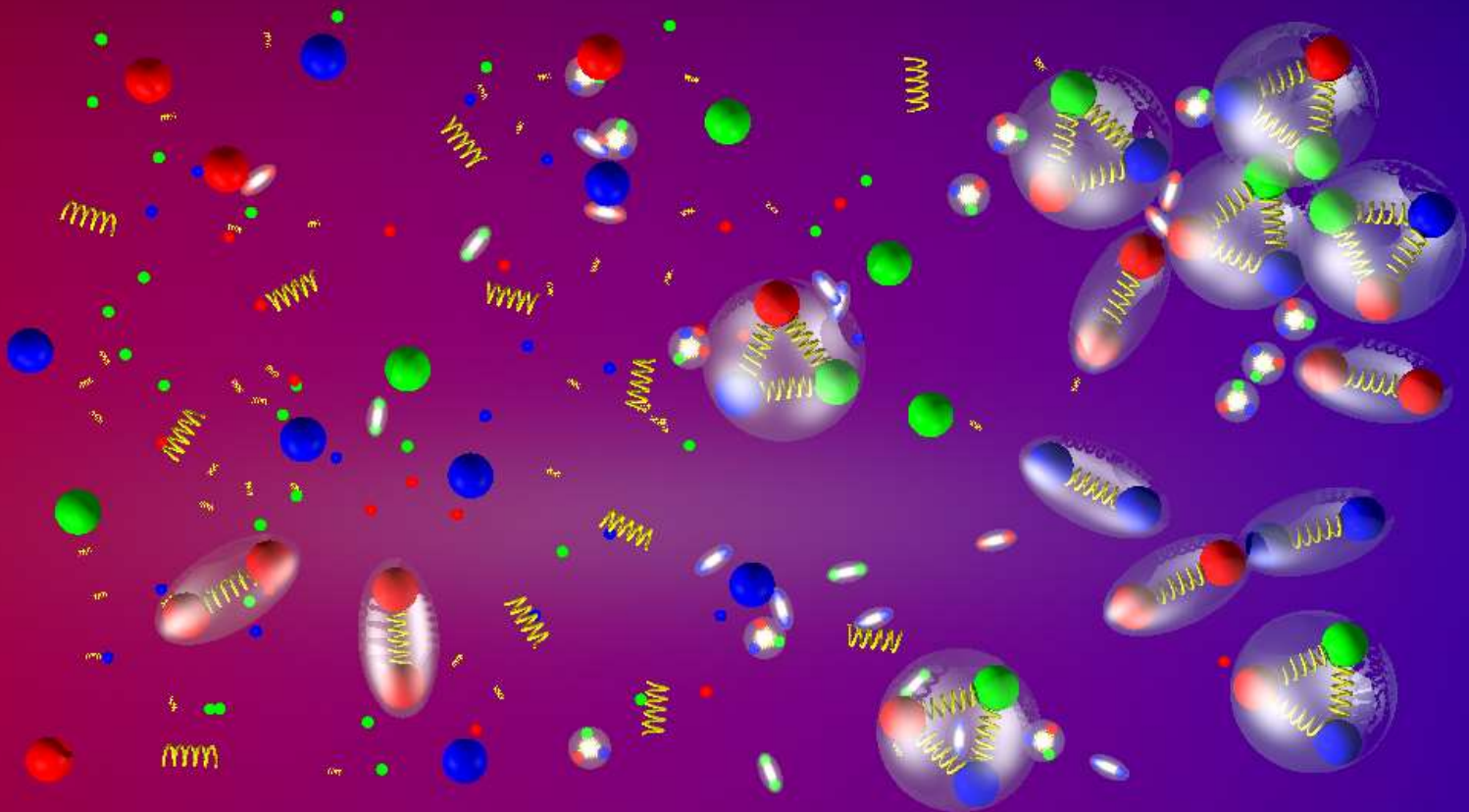
**A világegyetem tágulása során
a kvark-gluon plazmából létrejönnek
a protonok/neutronok**

Kérdések:

volt-e igazi fázisátmenet?

mekkora volt a hőmérséklet?

Forró

A világegyetem tágulása

Hideg